

УДК [343.14:351.745.7]/343.974

М.Л. ГРІБОВ, канд. юрид. наук, ст. наук.
співр., Національна академія внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСПІРАЦІЇ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби, несправжні (імітаційні) засоби

Вагомі позитивні зрушення у вітчизняному кримінальному процесі, що зумовлені оновленням законодавства (прийняття КПК 2012 р.), сполучаються з численними проблемами, викликаними суперечливістю та розбалансованістю його норм. Зокрема, недосконалість правового регулювання новоствореного інституту негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) призвела до значних труднощів у практичній діяльності оперативних підрозділів. Окресленням кола проблем функціонування цього інституту та визначенням шляхів їх вирішення активно займаються фахівці в галузі кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності [1–10]. Водночас окремі актуальні питання практики не знайшли наукового розв'язання. Зокрема, це стосується засобів НСРД. Тому метою статті є вирішення проблем правового регулювання застосування засобів, що використовуються для забезпечення конспірації НСРД.

Відповідно до ч.1. ст.246 КПК України, НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК. Для того, щоб означені відомості не були розголошені недостатньо просто обмежити доступ до відповідної інформації. Адже якщо такі дії будуть проводитися без використання засобів

конспірації, то це відразу стане очевидним. Наслідками цього є загроза життю та здоров'ю суб'єктів НСРД, неможливість послідовного і збалансованого захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини.

Таким чином, існує реальна необхідність законодавчого забезпечення можливості використання засобів конспірації при проведенні НСРД. Окремі ознаки такого забезпечення має ст.273 КПК України «Засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій». У вказаній статті, без визначення відповідних понять, законодавець послуговується принципово новими для вітчизняної теорії й практики ОРД та кримінального процесу термінами: «заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби» та «несправжні (імітаційні) засоби». При цьому терміни усталені у юридичній науці й практиці (конспірація, оперативне прикриття, маскування, легенда) ігноруються.

Зокрема, ст.273 КПК України передбачає, що за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора під час проведення НСРД дій можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. З цією метою допускається виготовлення та використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій. Використання заздалегідь ідентифікованих або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою забороняється (ч.1 ст.273 КПК України).

Виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих дій оформлюється відповідним протоколом (ч.2 ст.273 КПК України).

Несправжні (імітаційні) засоби, застосовані під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, використовуються у процесі до-

казування у вигляді первинних засобів чи знарядь вчинення злочину, крім випадків, якщо суд встановить порушення вимог цього Кодексу під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії (ч.4 ст.273 КПК України).

Із прийняттям КПК України 2012 р. законодавець вилучив із тексту Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» положення щодо створення з метою конспірації підприємств, організацій, використання документів, які зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів оперативних підрозділів (адже таких положень у новому КПК України немає). Натомість було запроваджено право цих підрозділів створювати та використовувати заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби згідно з положеннями ст.273 КПК України. Ця норма залишила поза законом більшість засобів маскування та документів, що зашифровують відомчу належність особового складу, транспортних засобів і приміщень. Адже часто засоби маскування не виготовляють спеціально, використовуючи у процесі НСРД речі, придбані у закладах торгівлі. Такі речі є справжніми. Імітаційною є лише поведінка оперативних працівників, які їх використовують, виконуючи чужі соціальні ролі [11, с.25–27]. Несправжніми (імітаційними) засобами, що спеціально виготовлені, можна вважати лише бутафорію, яка є складовою маскування.

Документи прикриття можуть спеціально виготовляти, а їх зміст вигадувати відповідно до мети застосування. Лише у такому разі вони є імітаційними. Проте аналіз практики засвідчує, що, здебільшого, документи прикриття є справжніми.

Документи прикриття теоретики ОРД, як правило, відносять до засобів маскування. Проте за своїми суттєвими ознаками документи прикриття заслуговують на виокремлення. Засоби маскування дезінформують об'єктів впливу через зовнішній вигляд суб'єктів ОРЗ

та НСРД, їх автотранспорту та обладнання. На відміну від цього, документи прикриття є засобом вербальної комунікації (застосовують письмове мовлення). Головне в забезпеченні конспірації шляхом використання документів прикриття – їх зміст, а не певні зовнішні характеристики. Саме наявність змісту є головним критерієм виокремлення документів прикриття як самостійного засобу забезпечення конспірації. Засоби ж маскування не мають змісту, вони є лише зовнішніми, імітаційними ознаками його наявності.

Використання окремих засобів маскування потребує застосування документів прикриття. Отже, якщо не розмежувати ці поняття, виникає абсурдна ситуація – за допомогою одного засобу маскування маскують інший.

Таким чином, в ОРД і кримінальному процесі слід чітко відмежовувати категорії «маскування» та «прикриття». При цьому до засобів прикриття слід відносити не лише документи, але й усні та письмові повідомлення приватних та посадових осіб (дезінформацію відносно суб'єктів НСРД та ОРЗ, що подається в усній та письмовій формі, тобто легенди).

Суперечить логіці вимога законодавця оформлювати протоколом виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих дій (ч.2 ст.273 КПК України). Адже засоби маскування та документи прикриття часто розраховані на проведення невизначеної кількості ОРЗ (НСРД) й мають багаторазове призначення. Загалом, виходячи з того, що дії, передбачені гл.21 КПК України законодавець називає негласними, наявність постанови слідчого, прокурора про їх проведення має передбачати можливість використання відповідних засобів забезпечення конспірації. При цьому відсутня будь-яка потреба у складанні додаткових процесуальних документів.

До заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів науковий аналіз дозволяє віднести об'єкти, які теоретики ОРД зараховують

до таких, що при проведенні ОРЗ виконують функцію предмета злочину (гроші, цінності, зброя, наркотичні речовини тощо) [12, с.32]. До цієї ж категорії можна віднести й об'єкти, що використовуються як знаряддя, сліди, елементи обстановки кримінального правопорушення. Тобто, заздалегідь ідентифікованими (поміченими) засобами потрібно вважати засоби, що в процесі НСРД виконують функцію певних матеріальних об'єктів чи юридичних утворень (підприємств, установ, організацій), пов'язаних із вчиненням злочину. Саме серед цих засобів і доцільно виокремлювати справжні та імітаційні.

До викладеного слід додати, що аналіз змісту наведених норм ст.273 КПК України та практики їх застосування дозволяє стверджувати, що вони не охоплюють повним обсягом тих засобів, що використовуються при проведенні НСРД, а їх реалізація часто виявляється неможливою. Тому виникає необхідність перегляду переліку, змісту та правового регулювання використання необхідних засобів НСРД, що вимагає відповідного наукового дослідження.

НСРД за своїм змістом співпадають з відповідними оперативно-розшуковими заходами й відрізняються від них лише юридичною формою та колом суб'єктів ініціативи [13]. Тому при дослідженні засобів, використовуваних під час НСРД, доцільно спиратися на теоретичні положення щодо засобів оперативно-розшукової діяльності, вироблені юридичною наукою.

Грунтовно дослідивши розуміння засобів ОРД, Ю.Ю. Орлов визначив їх як сукупність знаряддя (матеріального інструментарію) та науково обґрунтованих прийомів його правомірного застосування суб'єктом ОРД для виконання завдань цієї діяльності [12, с.32]. Вчений запропонував й власний перелік засобів ОРД: оперативні та інші обліки; розвідувальні комп'ютерні програми; оперативна техніка; житлові, службові та інші приміщення; засоби маскування та імітації; об'єкти, які ви-

конують функцію предмета злочину; спеціально навчені тварини.

Застосування багатьох із цих засобів (без необхідної законодавчої регламентації) має місце і під час проведення відповідних НСРД. Причини цього полягають у неможливості виконання поставлених завдань без використання відповідних засобів або у значному підвищенні ефективності й результативності НСРД у разі їх застосування. Зокрема, це стосується техніки, оперативних та інших обліків, розвідувальних комп'ютерних програм тощо.

Таким чином, зазначимо наступне. Статтю 273 КПК України «Засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій» потрібно сформулювати в іншій редакції, виокремивши: технічні засоби, засоби забезпечення конспірації; попередньо ідентифіковані (помічені) засоби; автоматизовані інформаційні системи та бази даних оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів; розвідувальні комп'ютерні програми. Кожній з названих груп засобів має бути присвячена окрема частина статті, де потрібно подати тлумачення та (при необхідності) провести класифікацію відповідних засобів, визначивши юридичні підстави їх застосування.

У тексті ст.273 КПК України необхідно зазначити:

Під час проведення НСРД слідчий, прокурор та уповноважені оперативні підрозділи мають право використовувати:

1. Засоби забезпечення негласності (конспірації), а саме:

– засоби маскування – матеріальні знаряддя для зміни зовнішнього вигляду суб'єктів НСРД, їх апаратури, обладнання, приміщень й транспорту;

– засоби прикриття – письмова та усна дезінформація (у тому числі документи) щодо суб'єктів НСРД, їх дій, апаратури, обладнання, приміщень й транспорту.

Засоби забезпечення негласності (конспірації) можуть вільно використовуватись при

проведенні всіх НСРД. У протоколах НСРД відомості про використання цих засобів не подають.

2. Попередньо ідентифіковані (помічені) засоби – засоби, що в процесі НСРД мають виконувати функцію певних матеріальних об'єктів чи юридичних утворень (підприємств, установ, організацій), пов'язаних із вчиненням злочину. Ці засоби можуть бути спеціально виготовленими (утвореними) або справжніми. Відомості про їх попередню ідентифікацію (опис) та нанесення на них певних знаків (поміток, маркування) подають у протоколі відповідної негласної слідчої (розшукової) дії.

Попередньо ідентифіковані (помічені) засоби, застосовані під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, використовуються у процесі доказування у вигляді первинних матеріальних об'єктів пов'язаних з вчиненням злочину (у тому числі документів щодо спеціально утворених підприємств, установ, організацій), крім випадків, якщо суд встановить порушення вимог цього Кодексу під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скулиш Є. Д. Система негласних слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України / Є. Д. Скулиш // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 618. – С. 108–114.

2. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні / Погорецький М. А. // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 270–277.

3. Бабіков О. Негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання / О. Бабіков // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2013. – № 3. – С. 52–63.

4. Благута Р. І. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки і проведення /

Р. І. Благута // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 147–153.

5. Венедиктов А. А. Негласные следственные (розыскные) действия: проблемы и пути их решения / А. А. Венедиктов // APRIORI. Сер.: Гуманитарные науки. – 2014. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apriori-journal.ru/serial/4-2014/Venediktov.pdf>.

6. Венедиктов А. А. Негласный сбор информации в уголовном процессе Украины / А. А. Венедиктов, Т. В. Шевченко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2014. – № 6. – С. 51–53.

7. Venediktov A. A. Control over committing crimes in the criminal process of Ukraines / A. A. Venediktov // Euro-American Scientific Cooperation (Ontario, Canada). – 2014. – № 4. – P. 58–62.

8. Бобрицький Л. В. Практичні аспекти застосування кримінального процесуального законодавства України щодо установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу / Л. В. Бобрицький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 31. – С. 155–160

9. Тарадойна С. Окремі аспекти проведення та використання результатів контролю за вчиненням злочину у кримінальному провадженні / С. Тарадойна // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України : збірник матеріалів міжвузівськ. наук. конф. (Київ, 26 квітня 2013 року) / Нац. акад. прокуратури України. – Київ : Алерта, 2013. – С. 110–114.

10. Уваров В. Г. Зняття інформації з електронних інформаційних систем : новели КПК України та євростандарти / В. Г. Уваров // Вісник Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 4. – С. 171–177.

11. Грібов М. Л. Теоретичні та практичні засади діяльності підрозділів оперативної служби МВС України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Грібов Михайло Леонідович. – Київ, 2014. – 741 с.

12. Орлов Ю. Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика) : монографія / Орлов Ю. Ю. – Київ : Київськ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 559 с.

13. Грібов М. Л. Правове регулювання візуального спостереження / М. Л. Грібов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 1 (27). – С. 13–23.

Грібов М. Л. Використання засобів забезпечення конспірації при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій / М. Л. Грібов // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 94–98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_17.pdf

Проведено аналіз змісту положень КПК України, а також практики органів досудового розслідування й оперативних підрозділів в частині переліку та сутності засобів, використовуваних в процесі негласних слідчих (розшукових) дій. Визначено проблеми правового регулювання застосування під час цих дій засобів забезпечення конспірації та запропоновано шляхи їх вирішення. Сформульовано пропозиції щодо внесення відповідних змін і доповнень до ст.273 КПК України.

Грибов М.Л. Применение средств обеспечения конспирации при проведении негласных следственных (розыскных) действий

Проведён анализ содержания УПК Украины, а также практики органов досудебного расследования и оперативных подразделений в части перечня и сущности средств, используемых в процессе негласных следственных (розыскных) действий. Определены проблемы правового регулирования применения средств обеспечения конспирации и предложены пути их решения. Сформулированы предложения по внесению изменений дополнений в ст.273 УПК Украины.

Gribov M.L. The Means Providing Conspiracy in Carrying out Secret Investigation Actions

The analysis of the contents of the Criminal Procedure Code of Ukraine and also the practice of the bodies of pre-count investigation and operative sub-units in the part of the enumeration and the essence of the means used in the process of secret investigation actions is given. The problems of legal regulation of the application of the means providing conspiracy in carrying out secret investigation actions are defined and the ways to their solution are proposed. The proposals concerning carrying in changes of additions to article 273 of Criminal Procedure Code of Ukraine are formulated.